

Назін ХАМІТОВ

**КРЕАТИВНІСТЬ ЯК
ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ
СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ**

У статті розглядається проблема актуалізації поняття «креативність» у сучасній філософії освіти. Доводиться, що володіння інформацією для учня, студента, аспіранта означає не утримування її у свідомості чи підсвідомості, а вміння ефективно шукати та використовувати інформацію у проблемних ситуаціях. Робиться висновок, що креативність повинна наповнювати сам навчальний процес; у реальній практиці навчання це означає співтворчу комунікацію учителя і учня, викладача і студента.

Специфіка постіндустріальної доби, зокрема, полягає у тому, що здатність оперувати інформацією стає важливішою за здатність накопичувати її. Загальна комп'ютеризація людства робить зайвою і навіть абсурдною життєву роль ерудита як такого. Це поставило методологів сучасної освіти перед необхідністю усвідомлення нової парадигми результатів навчального процесу: володіння інформацією для учня, студента, аспіранта означає не утримування її у свідомості чи підсвідомості, а вміння ефективно шукати та використовувати інформацію у проблемних ситуаціях.

Проте здатність оперувати інформацією є неможливою без здатності творити інформацію. Таку здатність можна було б назвати креативністю. Останнім часом цей термін став вельми розповсюдженим і навіть модним у світі. Говорять про «креативні досягнення», «креативний потенціал», «креативну людину». Сьогодні навряд чи хто буде сперечатися, що освіта — як середня, так і вища — повинні розвивати передусім креативність, інакше всі набуті знання стають лише способом адаптації у навчальному закладі, у житті ж вони обертаються на «мертвий груз». Це створює своєрідне екзистенційне відчуження випускника від реалій обраної професії, яке вимагає «переучування». Ситуація ускладнюється тим, що феномен креативності є вкрай суперечливим та неоднорідним.

Чи є креативність загальною ознакою людської природи? Які є виміри креативності? Чи можна виховати креативність у навчальному процесі?

Спробуємо послідовно відповісти на ці питання.

Креативність і природа людини

Людина є істота, що постійно виходить за власні межі, які задані як своїм Я, так і навколишнім природним та соціальним середовищем. На відміну від життєдіяльності тварини, доля якої визначається інстинктом, життя людини передбачає авторство власної долі. А це можливо лише тому, що людина здатна охопити уявою і думкою не лише фрагмент власного життя, а й все життя, більше того, те, що є трансцендентним по відношенню до її життя. Не можна не погодитися з А.Шопенгауером, який зазначає: «Тварина є втілене теперішнє, тому вона знає страх та надію лише по відношенню до очевидних предметів, що знаходяться у теперішньому часі, отже, в дуже вузьких межах; тоді як людина має бачення, яке охоплює все життя і навіть виходить за його межі» [1].

Ці ж ідеї ми зустрічаємо у Ж.-Ж.Руссо, який вбачає природу людини не в теперішньому, близькому, а в далекому, позамежевому, в тому, що повинно ще прийти — прийдешньому. «Якщо хочеш вивчати людей, — зазначає Руссо, — треба подивитися навколо себе, якщо ж ти хочеш вивчати людину, треба навчитися дивитися вдалину» [2, 21].

Розуміння людини як істоти, яка постійно виходить за межі свого існування, ми бачимо у вченнях німецьких засновників філософської антропології — Макса Шелера та Гельмута Плеснера.

М.Шелер говорить про те, що «у порівнянні з твариною, існування якої є втілене філістерство, людина — це «вічний Фауст»..., що ніколи не заспокоюється на навколишній дійсності, завжди намагається прорвати межі свого тут-і-тепер-так-буття і «навколишнього світу», в тому числі і наявну дійсність власного Я» [3, 51].

В результаті М.Шелер доходить фундаментального висновку: «...Слово «людина» повинно означати сукупність речей, яка є гранично протилежною поняттю «тварини взагалі», у тому числі всім ссавцям і хребетним, і протилежну їм у тому ж самому значенні, що, наприклад, і інфузорії... хоча навряд чи можна сперечатися, що жива істота, яка зветься людиною, морфологічно, фізіологічно й психологічно незрівнянно більше схожа на шимпанзе, ніж людина та шимпанзе схожі на інфузорію» [4, 33].

М.Шелер шукає «сутнісне поняття людини», на противагу поняттю, що підпорядковане природній систематиці. В чому полягає сутнісне поняття людини, в чому його принципова ознака? Що є в людини такого, що відрізняє її від будь-якої тварини? Для М.Шелера це не тільки інтелект і навіть не тільки здатність до вибору. Тому він приходить до більш конкретного запитання. «Якщо тварині властивий інтелект, то чи відрізняється взагалі людина від тварини більше, ніж за ступенем?» [5, 52] —

Питає мислитель. І відповідає: «...Сутність людини і те, що можна назвати її особливим становищем, підноситься над тим, що називають інтелектом і здатністю до вибору, і не може бути досягнутим, навіть якщо уявити, що інтелект і здатність до вибору довільно вирости до безконечності» [6, 52].

Так в чому ж таки полягає людське в людині, на думку М.Шелера? У новому стані психічних процесів? Ні, «невірно було б і мислити собі те нове, що робить людину людиною, тільки як новий суттєвий рівень психічних функцій і здібностей, який додається до інших ступенів, — чуттєвого поривання, інстинкту, асоціативної пам'яті, інтелекту і вибору» [7, 53 — 54]. Навпаки, «новий принцип, що робить людину людиною, лежить поза межами всього того, що в найширшому розумінні, з внутрішньо-психічного або зовнішньо-вітального боку ми можемо назвати життям» [8, 54].

По-справжньому новим в людині порівняно із твариною, згідно з міркуваннями М.Шелера, є лише дух з його безмежним креативним потенціалом. Лише у душі сконцентровані специфічно людські форми взаємодії із світом. «Те, що робить людину людиною, є принцип, протилежний усьому життю взагалі, — пише М.Шелер, — він як такий взагалі не може бути зведеним до «природної еволюції життя», і якщо його до чого-небудь і можна звести, то тільки до вищої основи самих речей — до тієї основи, частковою маніфестацією якої є «життя». Вже греки відстоювали такий принцип і називали його «розумом». Ми хотіли б вживати для зазначення цього більш широке за змістом слово, яке містить в собі поняття розуму, але поряд із мисленням в ідеях охоплює і певний рід споглядання... першофеноменів, ... далі певний клас емоцій і вольових актів... — слово «дух» [9, 54].

Головним способом (центром) оприлюднення духу для М.Шелера є особистість. Мислитель так характеризує його: «Діяльний... центр, в якому дух з'являється всередині кінцевих сфер буття ми будемо називати особистістю, на відміну від всіх функціональних «життєвих» центрів, які, при розгляді їх з внутрішнього боку, називаються також «душевними» центрами» [10, 54]. Отже, принциповою ознакою людини як особистості М.Шелер вважає духовність. Людська особистість є духовною істотою, що здатна трансцендувати себе, відкривати в собі все нові і нові можливості — можливості свободи. Саме тому, на думку М.Шелера, основним визначенням людини буде «екзистенціальна незалежність від органічного, свобода, звільнена від примусу і тиску, від «життя». Саме тому людина і може бути означена як істота, що «відкрита світу» [11, 54].

Ці ж тенденції ми зустрічаємо і у творчості Гельмута Плеснера, який трактує людину як «екс-центричну істоту» — таку, що постійно виходить із того центру, в який його поставила еволюція. Саме ексцентричність відрізняє, на думку Г. Плеснера, людину від тварини. «Межа тваринної організації, — пише він, — полягає у тому, що від індивіда залишається прихованим буття його самого, ... в той час як середовище та плоть його влас-

ного тіла дані йому, співвіднесені із позиціональною серединою, абсолютним тут-і-тепер» [12, 122]. Тварина є замкненою у своєму центрі, середині, яка зумовлена законами виду, роду, класу. «Тварина живе із своєї середини у зовнішній світ і у свою середину вглиб, але вона не живе як середина. Вона переживає те, що міститься у оточуючому світі, чуже і своє, вона може навіть навчитися володарювати над власним тілом, вона створює систему, що відноситься до себе, але вона не переживає себе» [13, 123].

Навпаки людина як істота, що «поставлена у середину свого існування, знає цю середину, переживає, а тому переступає її... Вона переживає безпосередній початок своїх дій, радикальне авторство свого живого існування,... вибір, вона знає себе вільною...» [14, 126].

У результаті цих міркувань Г.Плеснер формулює фундаментальний висновок: «якщо життя тварини є центричним, то життя людини є ексцентричним» [15, 126]. Зрозуміло, що ексцентричність може виявлятися лише в творчому розгортанні людського.

Отже, у вченнях М.Шелера та Г.Плеснера мова йде про те, що людину можна визначити як трансцендуючу істоту — таку, що вільно й усвідомлено виходить за свої межі. Продовжуючи цю ідею, можна сказати, що в екзистенційному смислі креативність можна ототожнити з трансцендуванням, а тому вона є загальноантропологічною характеристикою.

Таким чином, людське буття є не просто процесом абстрактного виходу за власні межі, а переходом від одного виміру до іншого, більше того, це складний процес взаємодії вимірів. І вже це натякає на те, що креативність — глибинна ознака людського.

У цьому проблемному полі креативність постає здатністю подолати відчуження між вимірами людського буття, а відтак — між людиною та світом.

Виміри креативності

В сучасній українській філософській літературі тема креативності безпосередньо актуалізується через проблему вимірів людського буття. У даному контексті цікаві думки зустрічаємо у М.В. Поповича, який виокремлює три виміри людського буття й три виміри комунікації [16].

Ці виміри, на думку автора, можуть бути означені як «розум, воля, почуття» [17, 69]. М.В.Попович зазначає, що мова передусім йде про виміри психіки. Аналізуючи його позицію, можна зробити висновок, що він вважає ці три виміри основоположними, проте вони не виключають існування інших. «...Подібних вимірів психіки багато... психічний простір людини вкрай багатовимірний», — стверджує дослідник [18, 65]. Солідаризуючись з Е.Фроммом, автор підкреслює, що «по мірі деструкції особистості... людина стає все більш одновимірною» [19, 65].

М.В.Попович так міркує про три виміри людського буття: «В тому вимірі, де долається первісний егоцентризм,... свобода можлива лише як

пізнана необхідність; щоб прийняти рішення, треба звільнитись від емоцій.

Владна компонента особистості і вимір, який породжує самопожертву і жорстокість, оцінює реальність лише як предмет утвердження Я.

І тільки у тому вимірі оцінок, в якому людину цікавить саме дійсність як предмет її любові і ненависті, її захоплення і огиди, розкривається та здатність людини, яка називається любов» [20, 68].

Розуму, волі та почуттям як трьома фундаментальними вимірами людського буття відповідають три фундаментальні виміри комунікації — «когнітивний», «сугестивний» та «експресивний» [21, 69 — 77].

Розвиваючи дану ідею, можна було б виокремити у цьому проблемному полі й три виміри креативності — когнітивну, сугестивну та експресивну. (У контексті нашого дослідження було б доцільно назвати їх екзистенційно-психологічними вимірами креативності.) Сказане не означає, що в когнітивній креативності є лише розум, у сугестивній — воля, а в експресивній — тільки почуття. Розум, воля та почуття з'єднуються у кожному з цих вимірів креативності, проте при домінанті чогось одного.

Звернемося тепер до екзистенційно-комунікативних вимірів людського буття, які були означені автором даного тексту у межах проекту метаантропології як буденне, граничне та метаграничне буття людини [22] й спробуємо на цій основі окреслити екзистенційно-комунікативні виміри креативності.

Не треба особливо доводити, що екзистенційно-особистісне виявлення людини є принципово неоднорідним. Інколи ми занурюємося у спокійний плин буденності, де уживаються бажання і страждання, турбота і святковість, вдоволеність і нудьга, а інколи поринаємо у граничні стани, де захоплення змінюється тугою, жахом, відчаєм. І у цих граничних виходах за межі встановлених буденністю кордонів є закономірність і логіка, що виражають глибинну істину людського буття: посередність в нашому житті пригнічує кожного з нас і ми — свідомо чи позасвідомо — прагнемо звільнитися від неї. У трагічному виході за межі буденності народжується те загострено-особистісне, граничне буття людини, яке традиційно називають екзистенцією. Життя набуває смаку неповторності та значимості. Його потаємні глибини відкриваються нам. І в цій відкритості власним глибинам ми відкриваємося зовнішньому світові.

Проте своєрідна креативність є і в буденному бутті. Спробуємо прояснити це. Буденне буття є такий вимір буття людини, в якому реалізується воля до самозбереження та воля до продовження роду. У станах антропологічної кризи обидві ці волі з'єднуються у волю до виживання. В її межах особистісне, унікальне начало виступає лише можливістю. Буденне буття є буття, в якому домінують цінності безпеки та стабільності. Тому буденна креативність — це створення простору безпеки й стабільності. З іншого боку, буденна креативність є створення простору душевності. У кризових суспільствах буденна креативність є здатністю

створити простір виживання. І це робить її надзвичайно важливою у сучасному світі з проблемою екологічної кризи та перенаселення, роблячи буденну креативність глибинно-етичною. Саме буденна креативність, направлена на виживання у кризових умовах робить етику біо- етикою. В цьому плані цікаві роботи деяких американських вчених, що працюють на межі біології, футурології та етики, особливо засновника біоетики В.Поттера [23].

Граничне буття людини є тим виміром буття, в якому виявляється воля до влади і воля до пізнання й творчості. Особистісне начало у цьому вимірі буття переходить із можливості у дійсність. Креативність у граничному бутті (гранична креативність) виявляється у створенні простору влади й панування, як в інституційних, так і в маргінальних формах, та простору культури. При цьому слід зазначити, що особистість у граничному бутті перш за все перебуває у стані негачії по відношенню до буденності та її стабільності. У кризових суспільствах гранична креативність передусім стає творенням простору революції та війни і тісно пов'язана з феноменом людської деструктивності.

Метаграничне буття людини є такий вимір людського буття, в якому реалізується воля до єдності свободи, любові, а також воля до толерантності. Спираючись на традицію європейського філософування, це буття можна було б співвіднести із трансценденцією і назвати антропо-трансценденцією. Креативність у метаграничному бутті виявляється у творенні простору свободи й любові, а в кризових суспільствах — передусім у творенні толерантності й порозуміння.

Надзвичайно важливо зазначити, що вказані виміри людського буття й вияви креативності, що корелюють з ними, не знаходяться у відносинах лінійної субординації. Іншими словами, вони не поєднані принципом «абсолютного зняття». Кожна людина містить у собі всі ці виміри, які складно й нелінійно впливають один на одного. Тому актуальним стає координативне розуміння цих вимірів, згідно з яким вони є самоцінними й знаходяться у взаємодії. Така взаємодія складає живу й колізійну реальність людини.

При цьому, вказуючи на багатовимірність людини, можна говорити про домінанту якогось із вказаних вимірів у даний момент, його актуалізованість. Саме тому, усвідомлюючи обмеженість гегелівської діалектичної тріади стосовно людського буття, ми все ж користуємося принципом «теза — антитеза — синтеза»; однак цей субординативно-вертикальний принцип з необхідністю доповнюється координативно-горизонтальним. Отже, у межах метаантропологічного підходу ми не прагнемо замінити вертикаль на горизонталь, субординацію на координацію, створивши новий замкнено-монологічний підхід. Мова йде про їхню синтезу та взаємодію, яка здійснюється через з'єднання ідеї та практики субординації й координації у ідеї та практиці відкрито-толерантної комунікації.

Висновок. Чи можна виховати креативність?

Окресливши межі поняття креативності і прояснивши її виявлення у різних вимірах людського буття, можна зробити висновок, що креативність як загальноантропологічна властивість, по суті, не виховується, а лише актуалізується. Причому установка на актуалізацію креативності повинна поєднуватися з усвідомленням її екзистенційної багатомірності та колізійності.

Креативність повинна наповнювати сам навчальний процес. Лише вступивши у проблемні ситуації, які спонукують креативність, можна набути її як певну якість, що відзначає дипломованого спеціаліста.

У реальній практиці навчального процесу це означає співтворчу комунікацію учителя й учня, викладача й студента, в якій долається ставлення до останніх лише як до об'єкту навчально-виховного впливу. Головним критерієм «якості студента» стає не сукупність засвоєної інформації, а творча робота, в якій ця інформація використовується, створюючи щось принципово нове.

Мова йде про креативне олюднення навчального процесу. І суть такого олюднення не просто у досягненні «суб'єкт — суб'єктного» типу відносин, а у розгортанні комунікативної моделі «Людина — Людина».

Література:

1. Шопенгауер А. К учению о страданиях мира // Афоризмы и максимы. — Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. — С. 203.
2. Цит. по: Леви-Стросс К. Руссо — отец антропологии // Первобытное мышление. М.: Республика, 1994. — С. 21.
3. Шелер М. Положение человека в Космосе // Проблема человека в западной философии. — С. 51.
4. Там само. — С. 33.
5. Там само. — С. 52.
6. Там само.
7. Там само. — С. 53 — 54.
8. Там само. — С. 54.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Плеснер Х. Ступени органического и человек // Проблема человека в западной философии. М.: Прогресс, 1988. — С. 122.
13. Там само. — С. 123.
14. Там само. — С. 126.

15. Там само.
16. Попович М.В. Рациональность і виміри людського буття. — К.: Сфера, 1997. — 290 с.
17. Там само. — С. 69.
18. Там само. — С. 65.
19. Там само.
20. Там само. — С. 68.
21. Там само. — С. 69 — 77.
22. Докладніше див.: Хамітов Н. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. — К. 2000. — 252 с., Хамітов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. — К.М., 2002. — 336 с., Хамітов Н. Философия: Бытие. Человек. Мир. — К., 2006. — 456 с.
23. Див.: Potter V.R. Global bioethics: building on the Leopold legacy. — East Lansing, Michigan: Michigan state university. — 1988. Potter V.R. Global bioethics: origin and development // Handbook of environmental risk decision making: values, perceptions and ethics / Ed. by Cothorn R. — Boca Ration.: Lewis Publishers, 1995.— С. 359 — 373.

Назип Хамитов. Креативность как фундаментальный концепт современной философии образования.

В статье рассматривается проблема актуализации понятия «креативность» в современной философии образования. Доказывается, что владение информацией для ученика, студента, аспиранта означает не удерживание ее в сознании или подсознании, а умение эффективно искать и использовать информацию в проблемных ситуациях. Делается вывод, что креативность должна наполнять сам учебный процесс; в реальной практике обучения это означает сотворческую коммуникацию учителя и ученика, преподавателя и студента.

Nazip Khamitov. Creativity as Fundamental Concept of Contemporary Philosophy of Education.

The paper is devoted to consideration of notion 'creativity' in the contemporary philosophy of education. It is proved that possession of information today does not mean for student its holding in his/her consciousness. The problem is how to teach student to look for information and to use it effectively in the complicated situations. The author underlines that creativity has to imbue the education process. In real practice, it presupposes co-creative communication between pupil and teacher, student and professor.